

УДК 930.1:821.111(410)

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242660>

ORCID ID: 0000-0002-4314-8676

ORCID ID: 0000-0002-4635-4643

Сергій Шейко, Олена Колодій

ШЕЙКО Сергій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету. Сфера наукових інтересів – історія української та російської філософії, філософія науки та освіти.

e-mail: sergii.sheiko@pdaa.edu.ua

КОЛОДІЙ Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, магістрантка факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – історія української педагогічної думки, теорія та методика виховання.

e-mail: rotcat@ukr.net

ДЕЇЗМ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ВОЛЬТЕРА

Анотація. Аналізуються особливості філософії деїзму у творчості французького просвітника XVIII ст. Вольтера в контексті філософії історії. Автори обґрунтовують визначальні впливи світоглядно-методологічних основ деїзму мислителя на формування принципів філософії історії. Доводяться можливості Вольтера поєднати принципи емпіричного та раціонального в процесі пізнання. Розглядається широка палітра дослідження філософом історико-філософського процесу від античності до Нового часу. Проводиться аналіз філософських концепцій раціоналізму Р. Декарта, Б. Спінози та емпіричної філософії Ф. Бекона, Дж. Локка, І. Ньютона. Філософія історії Вольтера характеризується пошуком об'єктивних закономірностей, достовірних історичних фактів та втілення духовно-раціональних початків.

Ключові слова: французьке Просвітництво, Вольтер, філософія, деїзм, матеріальне та ідеальне, емпіричне та раціональне, соціальна філософія, закономірність, історичний процес, філософія історії.

Вступ. Творчість Вольтера багатогранна, охоплює проблеми філософського пізнання, ствердження деїстичного світогляду, втілення принципів свободи волі людини, всебічної критики релігії та церкви, започаткування політичної концепції «освіченого абсолютизму». Мислитель став одним із найбільших авторитетів французького Просвітництва, будучи високообдарованим, універсально-освіченим, володіючи принципами критичного мислення.

Філософія Вольтера ґрунтується на глибокому аналізі онтологічної та гносеологічної проблематики, з'ясування взаємовідношення ідеального та матеріального, емпіричного та раціонального знання, випадковості та необхідності в історичному процесі суспільного розвитку. У філософських пошуках Вольтер використовує можливості скептицизму та критицизму щодо оцінки попередньої філософської метафізики, що мала переважно схоластичний характер, була відірвана від реальної суспільно-історичної практики, відстоювала принципи релігійно-догматичного мислення. Скептицизм мислителя стає універсальною зброєю для того, щоб поставити під сумнів релігійні догми, спростувати сутність надзвичайних явищ, що не узгоджуються та суперечать розуму й досвіду людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Деїстичні основи філософії історії Вольтера виступають предметом дослідження у творчості представників німецького ідеалізму кінця XVIII–початку XIX ст.: І. Канта, Г. Гегеля та сучасних філософів XX ст., зокрема: С. Артакунова, А. Грязнова, Ю. Кагарлицького, В. Кузнецова, Б. Меєровського.

Г. Гегель у своїй знаменитій праці «Лекції з історії філософії» глибоко проаналізував становлення філософської концепції Вольтера, зокрема, відношення істин розуму до релігійного одкровення віри. Згідно з класиком німецької філософії розум не спроможний досягнути істини одкровення, а тому «немає потреби спростовувати висунуті розумом заперечення та труднощі, виходячи із самого розуму» (Гегель, 1935, с. 192). Церква не допускала можливості приймати суттєве протиріччя між релігійною вірою і розумом людини, оскільки вчення церкви не може суперечити розуму, церква «вимагала щоб віруючі підпорядковували їй розум» (Гегель, 1935, с. 192). Саме в цій сфері процесу пізнання розгортається постійна боротьба між одкровенням і розумом. У цій боротьбі розум виступає самостійно, відділяє від себе божественне одкровення.

У зв'язку з цим, Г. Гегель стверджує, що філософія в процесі критики релігії прийшла до «власного змісту», що суперечить змісту релігії, оскільки діяльність розуму чітко усвідомлює, що існує постійна протилежність між його сутністю та безпосереднім змістом релігії. У французькому Просвітництві, насамперед у творчості Вольтера, «віра

перенесена всередину мислячої свідомості» (Гегель, 1935, с. 192). Вона являє собою відношення самосвідомості до релігійних фактів, що знаходяться в ній самій, а не в змісті філософського вчення.

У антагоністичному існуванні розуму та віри слід розрізняти дві основні частини. Як стверджує Г. Гегель, перша частина являє собою вчення церкви у вигляді догмату про сутність Бога, його існування у формі триєдності, про відношення людини до божественної природи. Ця частина вічних істин має абсолютний інтерес для людини, вона за своїм змістом «суттєво спекулятивна». Друга частина церковного вчення, котра вимагає безмежної віри, утримує в собі інші зовнішні уявлення, до яких відносяться історичні повідомлення в Старому і Новому Завітах. Ці уявлення мали зовнішній характер та вимагали віри в усі ці кінцеві речі. Згідно з судженнями Г. Гегеля, якщо хтось не вірив у «привиди, його вважали вільнодумцем, атеїстом» (Гегель, 1935, с. 193).

Оскільки обидві частини християнського *credo* постають на одній площині, то в цьому випадку загальна вимога «однакової віри як в ту, так і в іншу сторону, служить тільки на шкоду церкві та вірі» (Гегель, 1935, с. 193). На думку Г. Гегеля, вороги християнства та атеїсти аж до Вольтера виступали переважно проти зовнішніх релігійних уявлень. Хто бажав неодмінно зберегти такі зовнішні релігійні уявлення, той не міг не оминати в них суперечностей. Таким чином, гегелівська оцінка вольтеріанської критики релігії в пізнавальному відношенні стосується протилежностей розуму та віри, можливостей інтелектуального розвитку людини та божественного одкровення.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення основних засад філософського принципу деїзму у творчості Вольтера та його вплив на становлення філософсько-історичної концепції. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні завдання: проаналізувати становлення дійсного світогляду французького мислителя та впливи філософії сенсуалізму і раціоналізму на формування загальних основ соціальної філософії просвітника.

Методологія дослідження. Методологію дослідження становлять принципи єдності історичного та логічного, діалектичної єдності аналізу та синтезу, сходження від абстрактного до конкретного. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи об'єктивності розгляду, всебічного розвитку, системності, тощо.

Результати. Філософський світогляд XVII – початку XVIII ст. мав двобічний характер: з одного боку – філософія емпіризму, що ґрунтувалася на пізнанні наукових фактів, використовуючи експериментальні методи наукового дослідження, а з іншого – раціоналістична філософія, що приймала за первинне першопочаткові теоретичні уза-

гальнення. Цілісна система філософського знання в першій половині XVIII ст. була відсутня. Онтологічна та гносеологічна основа світогляду Вольтера викладена в його «Філософських листах», що вийшли в світ у 1734 році. Грунтуючись на сенсуалістичному вченні первинності відчуття, французький філософ критикує картезіанське вчення про вроджені ідеї. Вольтер виступив проти перебільшення дедуктивно-раціоналістичного метода у творчості Р. Декарта, Б. Спінози, Н. Мальбранша. Французький просвітник віддає перевагу чуттєвому пізнанню, знаходиться на боці сенсуалізму Дж. Локка. Характеризуючи філософську позицію англійського мислителя, Вольтер стверджував, що ніколи не існувало «більш мудрого методичного розуму та більш точної логіки, як у Дж. Локка, але поміж тим, він взагалі не був великим математиком. Він ніколи не вмів віддатися цілком виснажливим обчисленням та сухим математичним істинам, що не давали нічого ні розуму, ні серцю» (Вольтер, 1988, с. 109).

Вольтер послідовно аналізує історико-філософський процес, в якому висвітлюється проблема мислення, розуму, душі. Так, згідно Аристотеля, розум усіх людей – це одна й та ж ідеальна субстанція. За Р. Декартом душа ототожнюється з мисленням, подібно тому як матерія складає основу протяжності. Французький просвітник запевняв, що за змістом картезіанської філософії «люди мислять постійно і душа перебуває в тілі, заздалегідь забезпечена метафізичними поняттями, що має уявлення про Бога, простір та нескінченність, володіє всіма абстрактними ідеями» (Вольтер, 1988, с. 110). Вольтер вірно доводив, що саме геометрія Декарта була його дороговказом, яку він сам створив і вона «впевнено вела його шляхом фізики», але в кінці кінців він залишив цей дороговказ і віддався «духу системотворення», і з цього часу його філософія стала всього «лише захоплюючим романом». Проте, Вольтер високо цінує у філософії Р. Декарта його метод дослідження та «дух послідовності». «Я не вважаю можливим, щоб дійсно хтось насмілювався звести на нівець його філософію у порівнянні з філософією Ньютона; перша – це досвід, друга – шедевр» (Вольтер, 1988, с. 134). Дж. Локк вщент розбив поняття вроджених ідей і повною мірою відкинув марнославні переконання, начебто ми постійно мислимо. Він констатував, що всі наші ідеї ми отримуємо за допомогою чуттів. Проте, Вольтер, осмислюючи матеріальність і смертність людської душі, має певний сумнів із цього приводу: «можливо ми ніколи не зуміємо пізнати, мислить чи ні чисто матеріальна істота» (Вольтер, 1988, с. 111).

Безсмертя душі логічно довести неможливо, оскільки потрібно пізнати раніше результат творіння, його основу, а потім вирішувати безсмертне воно чи ні. Розум людини сам по собі мало здатний довести

безсмертя душі, тому релігія була вимушена сповіщати нам про нього за допомогою одкровення. З цього приводу Вольтер дотепно висловився проти схоластів: «Ви не можете досягнути ні матерію, ні дух, як же ви смієте щось стверджувати?» (Вольтер, 1988, с. 113). Схоластична філософія запевняє нас, що душа людини є субстанція, сутність якої полягає в мисленні, котра постійно зайнята великими метафізичними ідеями та переконує, що все існуюче належить божественній природі. Розум і віра мають протилежне визначення субстанціональних початків. Матерія і дух поєднуються в людині, не маючи один до одного жодного відношення, вони поєднуються між собою Богом всупереч їх природі. Аналізуючи гносеологічні аспекти філософії, можна переконливо стверджувати, що Вольтер займає дійстичну позицію. «Я можу думати, що Бог надав частинки розуму частинкам матерії, я можу вважати, що матерія мислить у відповідності з тонкістю її відчуття» (Вольтер, 1988, с. 119).

Відстоюючи принципи сенсуалістичної філософії, просвітник дотримується світоглядної позиції поміркованого деїзму, рішуче відкидає при цьому беркліанський суб'єктивний ідеалізм із його спробою заперечити реальне, об'єктивне існування речей, перетворити свідомість людини в творця предметів, явищ, процесів. Вольтер впевнений, що наші чуття постачають нам ідеї, не може бути, щоб наша свідомість отримувала ці уявлення незалежно від нашого існування та об'єктивної реальності. Мислитель запевняє, що всі ідеї людини приходять до нас через опосередкування органів чуття в результаті відображення реальних предметів.

Аргументованій критиці французький мислитель піддає також об'єктивно-ідеалістичне вчення німецького філософа кінця XVII ст. Г. Лейбніца, згідно з яким, матерія лише явище, існує на рівні чуттєвого сприйняття, а сутність буття утворюють духовні субстанції – монади. Лейбніцівській монадології французький просвітник протиставляє матеріалістичний атомізм, доводячи, що сучасні природничі науки підтверджують стародавні філософські передбачення Демокріта, Епікура та Лукреція, про те, що елементи світу матеріальні. Він критикує субстанціональний початок ідеального, що не існує самостійно в абсолютному значенні.

У лекціях з історії філософії Г. Гегеля знаходимо аргументовану критику Вольтером «абсолютної досконалості» лейбніцівського уявлення про наш світ. Згідно Г. Лейбніца, Бог вибрав із нескінченної кількості світів можливо найкращий світ, в якому ми існуємо. Подібна ідеальна досконалість світу являє собою не визначену думку, а «поганий популярний вираз». Г. Гегель вказує на те, що Вольтер дотепно

висміяв зміст обраного Г. Лейбніцем найдосконалішого нашого світу, який має кінцевий характер. У нього знаходимо твердження, що знаючи мудрість Бога «ми повинні прийняти, що закони природи є найкращими», але подібна відповідь не достатня для вирішення цього питання, оскільки не маємо визначеної основи цієї закономірності, «подібні судження звучать набожно, але незадовільно» стосовно логічного обґрунтування (Гегель, 1935, с. 353).

Вольтер широко застосовує в філософсько-історичних дослідженнях індуктивний метод пізнання англійського матеріаліста XVII ст. Ф. Бекона. Французький просвітник наділяє англійського мислителя наступними епітетами: «великий філософ», «добросовісний історик», «дотепна людина», «батько експериментальної філософії». Вольтер стверджує, що до Ф. Бекона «ніхто і не чув про експериментальну філософію, а з експериментів, здійснених після нього, немає майже жодного, котрий не був би згаданий в його книзі» (Вольтер, 1988, с. 107). Вольтер робить висновок, що потрібно шанувати тих філософів, що «володіють умами силою своєї правди, а не тих, хто шляхом насилля створює рабів; тих, хто пізнав всесвіт, а не тих, хто його спотворив» (Вольтер, 1988, с. 104).

Важливе місце у вольтерівському світогляді займають роздуми про людину як природну та соціальну істоту, спрямовані проти філософсько-релігійної та теологічної антропології. Вольтер вважав, що справжня сутність людського існування полягає в отриманні результатів пізнання природи та в різноманітних формах практичної діяльності.

Відкидаючи теологічний погляд на суспільство, мислитель доводив, що моральні норми та юридично-політичні закони, необхідні для регулювання відносин між людьми, створюються спільнотами людей, а не є результатом божественного становлення. Вольтер зазначав, що для того щоб існувало суспільство потрібні були закони. Проте, «більшість законів мають видимість довільних, залежать від інтересів, пристрастей та думок тих, хто їх придумав», Всі існуючі історичні народи називають добродійним те, що «відповідає встановленим ними законам, а злочинним те, що їх порушує» (Вольтер, 1988, с. 269).

Характеризуючи плюралізм принципів моральності, Вольтер констатує втілення природного закону людського співіснування, відображеного в золотому правилі: «вчиняй з іншими так, як ти хочеш щоб вчиняли з тобою». Гуманістичні правила моральної поведінки розглядалися просвітником як такими, що повністю відповідають інтересам кожного індивіда, що діє під впливом «любові до себе». Вольтер розробив у повній мірі детеологізовану концепцію моральності. Важливим принципом визначення моральної основи людського буття є сво-

бода волі людини. Як зазначає французький філософ, «не існує питання більш простого, ніж питання про свободу волі, але й немає іншого питання, з приводу якого люди більш за все плуталися (Вольтер, 1988, с. 258). На його думку, «свобода – це виключна можливість діяти... я володію волею, мені властива здатність діяти, докладати зусилля моєї думки до того чи іншого міркування» (Вольтер, 1988, с. 259).

При визначенні концепції свободи волі людини у Вольтера яскраво проявляється деїстична філософська позиція в межах соціальної філософії. На його думку, саме Бог є причиною свободи людини, а матерія не здатна ні просвітити, ні «ввести мене в оману, я не можу отримати від неї здатність волевиявлення» (Вольтер, 1988, с. 260). Деїзм світогляду Вольтера проявляється у спробі знаходження достатньої основи існування принципу свободи волі людини. «Свобода в Богові – це властивість завжди думати все те, що йому завгодно та діяти у всьому в стані зі своєю волею» (Вольтер, 1988, с. 261).

Свобода, що дана Богом людині є слабкою, обмеженою та тимчасовою властивістю зосереджуватися на певних думках і проводити визначені дії. Рівень людської свободи не однаковий, а залежить певною мірою від просвітництва, свобода – це здоров'я душі «ми вільні, мудрі, сильні, здорові та дотепні лише в незначній мірі» (Вольтер, 1988, с. 262). Людина може укріпити власну свободу, привчаючи себе до роздумів та освіти. Проте, людині не властиві абсолютна свобода, в такому відношенні людина зрівнялася б із Богом. Аналізуючи зміст вольтерівського принципу свободи волі людини, можна стверджувати його абстрактний характер та намагання мислителя поєднати в цьому відношенні емпіричні, раціоналістичні та теологічні можливості.

Деїстичні тенденції світогляду французького просвітника характеризують не лише основи його онтології та теорії пізнання, але й проблеми людського існування, моральності та філософії історії. У Вольтера маємо суперечливі форми виразу, тобто подвійність матеріального та ідеального, спокою та руху, ролі відчуття та розуму в пізнавальному процесі. Деїстичний напрям філософії мислителя відображав відповідний рівень суспільно-історичної практики першої половини XVIII ст., розвиток науково-природничого знання та безперечно суттєві впливи релігії на різноманітні форми суспільного життя. Вольтер, не виходячи за межі власного світогляду, намагався поєднати визнання нерозривності матерії та руху зі ствердженням божественного джерела руху, розглядаючи сутність божественного, як ідеального «принципу дії», що властивий природі.

Подвійність його світогляду яскраво проявила себе в дослідженнях морально-юридичного та історико-політичного вчення. У сфері моралі, Вольтер однозначно заявляє, що є сенс визнати існування Бога

в інтересах всього людства, як загального принципу самовдосконалення індивіда та основи «людського правосуддя». Французький просвітник вказує на те, що згідно з логічними умовиводами, в інтересах кожної людини бути порядною, добродійною, справедливою. У цьому відношенні, на думку Вольтера, філософи в усі часи були самими порядними людьми на світі. Розумне виховання «укріплює подібні почуття в людях, звідси виникло почуття гідності, що становить стержень суспільства» (Вольтер, 1988, с. 274). Далі просвітник зауважує, що ті хто «потребують підтримки в релігії для того, щоб бути порядними людьми, гідні усілякого співчуття та бути вигнанцями суспільства, не знаходячи в самих собі почуттів, необхідних для цього суспільства і бути вимушені запозичувати їх ззовні» (Вольтер, 1988, с. 274).

Французький просвітник постійно звертається до історії, що становить характерну рису вольтеріанських роздумів про людину та суспільство. Досліджуючи сутність людини, мислитель заперечує раціонально-апріорний підхід, теоретичну дедукцію, намагається максимально застосувати фактичний історичний матеріал. Вольтер втілює принцип історизму характерний для просвітницького світогляду. У цьому відношенні маємо прояви, як конструктивної сторони філософсько-історичного деїзму мислителя, так і його обмеженість. Сучасні дослідники історичної концепції Вольтера стверджували, що завдяки критичному методу та прагненню до наукового синтезу він є першим істориком-науковцем.

Французький просвітник провів величезну роботу щодо вивчення історії народів та їх звичаїв, зокрема порівняння історичного минулого Франції, Швеції, Росії, Німеччини та був засновником раціонально-критичної картини всесвітньої історії з найдавніших часів до середини XVIII ст. Вольтер із принципово нових філософських позицій осмислює зміст, характер, рушійні сили та тенденції об'єктивного історичного процесу, що й склало основу його філософії історії.

Вивчаючи попередні твори істориків часів Античності, Середньовіччя та Нового часу, Вольтер був неприємно здивований тим фактом, що ці дослідження не мають життєво важливих свідчень, а навпаки насичені різноманітними домислами. Виклад фактологічного історичного матеріалу не мав об'єктивного підтвердження та реальної достовірності, досить часто був суперечливим та суб'єктивним. В історичних працях повинно оповідатися тільки те, що реально відбувалося в минулому, а їх достовірність повинна бути об'єктивно доведена. Щодо історично вивіреної хронології подій, Вольтер звертається до наукових досліджень Ньютона у цій царині. «Звикнувши вносити ясність в хаос, він побажав внести деяке світло в хаос давніх світів, змішаних з істо-

рією, і встановити точну хронологію замість недостовірної» (Вольтер, 1988, с. 149). Оскільки в історичних дослідженнях існувало прагнення відсунути в глибину віків походження народів. Перші історичні дослідження мали виключно гіпотетичний характер та недбале відношення щодо встановлення історичних дат. Ньютон довів, що історія суспільств на п'ятсот років молодша, ніж це стверджували попередні літописці. Він започатковує свою ідею на звичайному процесі розвитку природи та на астрономічних спостереженнях. Ньютон із цією метою використовує астрономічні спостереження, що приводять його до вивіреного визначення хронологічного часу історичного буття. Таким чином, фізика, астрономія і математика сприяють англійському науковцю у визначенні «ідеї перетворення хронології світу» (Вольтер, 1988, с. 153).

Історія, на думку Вольтера, це розповідь про істинні факти, а не вигадані судження, що мають хибний характер. У розумінні історичного факту філософ застосовує до їх вивчення пізнавальні принципи критичного мислення та емпіричні методи дослідження, що використовувалися в філософії та природознавстві Нового часу.

На думку французького просвітника головним завданням історика-дослідника є беззаперечне обґрунтування всіх його тверджень про те, що реально мало місце в минулому. Вольтер надавав першопочаткове значення освоення істориком основних положень природознавства та філософії з метою з'ясування впливу природних причин та закономірностей на розвиток історичного пізнання. Згідно мислителя, філософський погляд на історію означає в першу чергу категоричне заперечення божественного світогляду та хибного викладу історичних фактів, історія має бути «освітлена філософією».

Всупереч релігійному уявленню про людину та історію французький просвітник в праці «Досвід про звичаї та дух народів» розкриває дійсний характер всесвітньої історії. У цій праці знаходимо відображення життя всіх відомих до середини XVIII ст. народів різних континентів із найдавніших часів до сучасності. Відкидаючи ідеї провіденціалізму та богообраності, Вольтер відкидає існуючий в християнській історіографії поділ народів на «історичні» та «неісторичні», а також попереднє уявлення щодо фатальної нерівності між ними. За переконанням мислителя, кожен народ при відповідних зусиллях та наявності мудрих правителів здатен створити високорозвинену цивілізацію та збагатити своїми досягненнями загальнолюдську культуру. Щодо форм державного правління, Вольтер вважав, що парламентаризм є посередником певної нації, а монарх – верховним посередником. Цієї рівноваги не вистачало римлянам, тому що вельможі і народ постійно були між собою розділені, оскільки «була відсутня посередницька влада, котра могла б встановити між ними злагоду». Римські

сенатори дивились на народ як на «дикого звіра», якого необхідно було «нацьковувати на сусідів, щоб вони не поїли своїх господарів, такий най-величнійший порок правління римлян зробив із них завойовників». Вони стали господарями світу, до тих пір поки їх в кінці кінців не «роздерли і не зробили рабами» (Вольтер, 1988, с. 92). Парламентське правління в Англії не створене «ні для настільки величного блиску, ні для настільки похмурого кінця». Згідно Вольтера, англійці взагалі не вважали, що вони занадто дорого «заплатили за гідне законодавство». Громадянські війни у Франції були довготривалими і жорстокими, ніж такі ж війни в Англії, але жодна з них не мала на меті «мудру свободу» (Вольтер, 1988, с. 93).

Французькі просвітитники категорично заперечували теологічне розуміння історії, намагалися з'ясувати необхідність історичного процесу, виходячи з природних обставин, впливу середовища, клімату, що визначає діяльність людей як історичних суб'єктів та пояснює виникнення та розвиток різних форм соціально-історичної організації. Ш.-Л. Монтеск'є в праці «Про дух законів» стверджував, що соціально-політичний устрій певної країни визначається характерним для неї «кліматом», під яким розумів комплекс географічних факторів. У той же час, Монтеск'є перебільшив значення географічного середовища, в результаті чого була створена натуралістична концепція «географічного детермінізму».

Вольтер став одним із перших рішучих критиків натуралістичної теорії свого співвітчизника, вказуючи на її вразливі положення. У концепції Ш. Монтеск'є клімат і природне середовище безпосередньо впливає на спосіб політичного правління держави, духовне життя суспільства. Він вважав, що окремий тип клімату формує строго визначені психологічні риси у населення. Згідно історичного натуралізму громадянська свобода є природньою для народів поміркованого клімату, а деспотичне правління оголошувалось природним для дуже жарких чи занадто холодних країн. Г. Гегель в лекціях з історії філософії високо оцінював працю «Дух законів» Ш. Монтеск'є, вказував на те, що французькі просвітитники висловили дуже багато чудових ідей. По відношенню до цієї праці Ш. Монтеск'є, Вольтер зауважив, що вона є проявом «дотепного розуму з приводу законів».

Вольтер переконував, що суспільний устрій у державі визначається системою юридичних та політичних законів. Філософ вважав, що загальною метою мудрого законодавства є втілення принципів громадянської свободи та розумних початків у житті народів. Саме на системі розумних законів ґрунтується освічений образ державного правління. Намагаючись зрозуміти специфіку людської діяльності в історії, мислитель зосереджує увагу на принципах усвідомлення закономірностей історичного розвитку. Першочергове значення Вольтер нада-

вав людській діяльності, якій властиве свідоме цілепокладання, в силу чого кожний вчинок індивіда спрямований певною думкою. У процесі боротьби з теологічним розумінням історії, просвітник доводив, що думки людей мають природне походження та є виключно продуктами людської діяльності. Водночас, центральне місце у вольтерівській філософії історії займає твердження, про те, що історична діяльність людей визначена в кінцевому разі сукупністю ідеальних думок, їх системним втіленням, котрі здобувають владу над умами людей, які передаються в історії з покоління до покоління. Ідеальні думки правлять світом – ця теза складає сутність освіченого розуміння історії. Людський розум створює істинні ідеї, які обов'язково перемагають хибне уявлення про історію світу та завжди залишається визначальним.

Раціональному поясненню історичного розвитку сприяла передова філософія та наука XVIII ст. Вольтерівське положення про те, що «думка править світом» відображало розуміння могутнього впливу ідей людини на соціально-історичні явища, орієнтувало суспільство на свідоме їх використання в процесі радикального перетворення у Франції. Проте, раціоналістичний принцип в історії в епоху Просвітництва абсолютизувався. Вважалось, що ідеї становлять визначальну рушійну силу суспільних процесів, являють собою детермінуючий фактор усіх історичних подій і соціально-політичних інститутів. У філософії просвітників положення про те, що «думка править світом» складала основу ідеалістичного розуміння історії.

Французький просвітник вбачав значну роль власне матеріальних, економічних факторів в історії людства. Вольтера як філософа та історика в першу чергу цікавили ті ідеї, які не залишались виключно результатом творчої діяльності «чистого розуму», а складали креативний результат людської діяльності та знаходили практичне втілення. Для мислителя це означало вдосконалення знарядь праці, раціоналізацію виробництва, технічне оснащення цивілізації. Він доводив, що єдино істинним методом для визначення цілісності історії духовної культури є емпіричне пояснення достовірних фактів та становлення теоретичних узагальнень історичного процесу. Постійне удосконалення розумової діяльності як загальної основи історичного пізнання філософ вважав найважливішим критерієм прогресивного розвитку людства.

Обговорення. Просвітництво поєднує в собі «прогрес розуму» з успіхами в боротьбі за звільнення людства від упередження релігії та церкви. На думку Вольтера, майже всі правителі Європи поважають науку та філософію, всюди розум стає визначальним та успішним. Епоха Просвітництва – це «вік філософії», яка спрямовує свої знання на перетворення людського життя, саме філософія збільшила число

університетів в європейських країнах, примножила знання, розповсюдила впливи людського розуму. Прогрес розуму отримує власну зрілість та ефективно впливає на всі сфери людської діяльності, зокрема на політику та економіку. Мислитель намагається втілити в державне управління просвітницьку теорію прогресу, що ґрунтується на принципах розуму, справедливості та гуманності.

Висновки. Деїстичні основи філософського світогляду Вольтера визначають не лише онтологічні та гносеологічні аспекти, а безперечно формують загальні принципи його філософії історії, що мають абстрактний, переважно оповідальний характер. Проте, можливості деїстичного світогляду спрямовують мислителя до пошуків об'єктивної закономірності розвитку історичного пізнання. Звичайно мають загально-теоретичну цінність, а також їх практичне втілення.

Список літератури

- Вольтер. Избранные сочинения. Москва, 1997. 847 с.
Вольтер. Кандід. Харків : Фоліо, 2017. 128 с.
Вольтер. Поэмы. Философские повести. Киев, 1989. 493 с.
Вольтер. Философские сочинения. Москва : Наука, 1988. 751 с.
Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Соч. Т. XI, кн. 3. Москва ; Ленинград : Соцекгиз, 1935. 527 с.
Кузнецов В., Мееровский Б., Грязнов А. Западноевропейская философия XVIII века. Москва : Высшая школа, 1986. 400 с.

References

- Gegel, G. V. F. (1935). *Lektcii po istorii filosofii* [Lectures on the history of philosophy]. (Vol. XI, kn. 3). Moskva; Leningrad: Sotcekgiz [in Russian].
Kuznetcov, V., Meerovskii, B., & Griaznov A. (1986). *Zapadnoevropeiskaia filosofia XVIII veka* [Western European philosophy of the eighteenth century]. Moskva: Vysshiaia shkola. [in Russian].
Volter. (1988). *Filosofskie sochineniia* [Philosophical writings]. Moskva: Nauka [in Russian].
Volter. (1989). *Poemy. Filosofskie povesti* [Poems. Philosophical stories]. Kiev [in Russian].
Volter. (1997). *Izbrannye sochineniia* [Selected works]. Moskva [in Russian].
Volter. (2017). *Kandid* [Kandid]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

О.С. Колодий, С.В. Шейко

ДЕИЗМ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ПРИНЦИП ФОРМИРОВАНИЯ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ ВОЛЬТЕРА

Анализируются особенности философии деизма в творчестве французского просветителя XVIII ст. Вольтера. Авторы обосновывают определяющие влияния мировоззренческо-методологических основ деизма мыслителя на

формирование принципов философии истории. Доказываются возможности Вольтера соединить принципы эмпирического и рационального в процессе познания. Рассматривается широкая палитра исследования философом историко-философского процесса от античности до Нового времени. Проводится анализ философских концепций рационализма Р. Декарта, Б. Спинозы и эмпирической философии Ф. Бэкона, Дж. Локка, И. Ньютона. Философия истории Вольтера характеризуется поиском объективных закономерностей, достоверных исторических фактов и воплощения духовно-рациональных начал.

Ключевые слова: французское Просветительство, Вольтер, философия, деизм, материальное и идеальное, эмпирическое и рациональное, социальная философия, закономерность, исторический процесс, философия истории.

O.S. Kolodii, S.V. Sheiko

DEISM AS A DEFINITIVE PRINCIPLE FOR THE FORMATION OF THE PHILOSOPHY HISTORY OF WOLTER'S

Introduction. Voltaire's creativity is multifaceted, covering the problems of philosophical knowledge, the assertion of a deistic worldview, the implementation of the principles of human free will, a comprehensive critique of religion and the church, the beginning of the political concept of "educated absolutism." The thinker became one of the greatest authorities of the French Enlightenment, being highly gifted, universally educated, owning the principles of critical thinking. **The aim** of this article is to determine the basic principles of the philosophical principle of deism in Voltaire's creativity and its influence on the formation of the philosophical-historical concept. **The tasks** of this article are perform an analysis the formation of the deistic worldview of the French thinker, the influences of the philosophy of sensualism and rationalism on the formation of the general foundations of social philosophy of the enlightener. **Research methods** are principles of unity of historical and logical, dialectical unity of analysis and synthesis, convergence from abstract to concrete, principles of objectivity and systematization. **Research results:** philosophical worldview of the XVII – early XVIII centuries. had a one-sided character: on the one hand – the philosophy of empiricism, based on knowledge of scientific facts using experimental methods of scientific research, and on the other – rationalist philosophy, which took as primary the original theoretical generalizations. The integral system of philosophical knowledge in the first half of the eighteenth century was absent. **Conclusion.** The deistic foundations of Voltaire's philosophical worldview determine not only the ontological and epistemological aspects, but undoubtedly forming the general principles of his philosophy of history, which have an abstract, mostly narrative character. However, the possibilities of a deistic worldview direct the thinker to search for an objective pattern of development of historical knowledge. They usually have a general theoretical value, as well as their practical implementation.

Keywords: French Enlightenment, Voltaire, philosophy, deism, material and ideal, empirical and rational, social philosophy, regularity, historical process, philosophy of history.